

В. Я. Фрис,
кандидат історичних наук
Український католицький університет,
м. Львів

КНИЖНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ ХІ–ХVІ ст.: ТЕРМІНОЛОГІЯ І ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано історію та сучасний стан вивчення книжної культури в Україні, визначено джерела, необхідні для дослідження, та сутнісне навантаження основних термінів, що їх ужито в даній роботі, актуалізовано коло питань, які стосуються студій книжної культури в Україні, окреслено методологічні підходи до вивчення вказаних проблем.

Ключові слова: книжна культура, рукописні кодекси, стародруки, Україна.

Вивчаючи історію кириличної рукописної книги в Україні, дослідник раз у раз стикається як із надзвичайною багатоманітністю її різновидів, так і зі ставленням до неї користувачів та, ширше, її функціонуванням у суспільстві. Звідси випливає, що давня книга потребує комплексного аналізу, що охоплював би історичний, філологічний, соціологічний та книгознавчий аспекти проблеми, яку узагальнено можна окреслити поняттям «книжна культура».

Новизна запропонованого підходу полягає в постановці комплексних питань до книжної культури в Україні від появи тут перших книг у Х ст. до початку ХVІІ ст. – періоду, що характеризується суттєвими змінами в сприйнятті книги: якщо доти її наділяли статусом певного «священного» унікального предмета, то з розвитком книговидавництва друковані примірники, навіть богослужбових видань, поступово перетворюються на звичний атрибут повсякдення.

Кириличні книги початкового періоду їх функціонування давно взяті на облік науковцями, проте комплексного дослідження пов'язаної з ними книжної культури досі не проводилося. Частково цієї проблематики торкалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Антон Петрушевич, Яків Головацький, Іван Франко, Іларіон Свенціцький та ін. [1]. В подальшому, в ході опрацювання тих чи тих аспектів виготовлення та розповсюдження книг, їхнього оформлення, каталогізації, дослідження роботи ранніх друкарень та інших з'являються ще публікації [2]. Певні завдання ширшого змісту на перспективу актуалізував у 1925 р. Іван Огієнко [3], а першою спробою

узagalъннн фенонен оформленнн украинської рукописної та стародрукованої книги стали дві монографії Якіма Запасака [4]. Врешті, ґрунтовні книгознавчі дослідження були проведені Ярославом Ісаєвичем [5], їх він підсумував фундаментальною монографією «Українське книговидання» [6]. У напрямі, започаткованому Я. Ісаєвичем, працювали також його учні [7]. Паралельно питаннями книгознавства в широкому аспекті цього поняття віддавна займаються науковці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), зокрема кодифікацію та каталогізацію рукописних кодексів провадять в Інституті рукопису під керівництвом Любові Дубровіної [8], дослідження стародруків здійснюється в Інституті книгознавства під керівництвом Галини Ковальчук [9]. Однак перелічені вище напрями студій концентруються радше на історії книги, тоді як сферу книжної культури в ширшому сенсі вони зачіпають лише побіжно.

Варто додати, що проблематикою кириличної книжної культури віднедавна займаються й наші сусіди. Так, у Мінському держуніверситеті опрацьовують проект «Книжная культура Беларуси: историко-теоретический аспект»; схожа дослідницька робота ведеться в ЦНБ ім. Я. Коласа НАН Білорусі; ще раніше почав функціонувати Науковий центр досліджень історії книжної культури при Російській академії наук. Серед праць, що постали в рамках російського проекту, варто виділити монографію В. І. Васильєва, де автор виділяє три аспекти вивчення книжної культури: теоретико-методологічний, історичний та прикладний. У першому випадку йдеться про сутнісне визначення даного поняття, у другому – про особливості формування книжної культури на окремих територіях та в різних державах, у третьому, прикладному, – про вивчення взаємозв'язків між книжною культурою та книжною справою: книговиданням та поширенням книги [10, с. 46].

У переліку В. І. Васильєва, гадаю, випадав ще один, чи не найважливіший, ракурс: сама людина, яка виготовляла книгу та користувалася нею, а також спільноти, серед яких книга функціонувала та сприймалася. Це означає, що з поля зору випадає антропологічний аспект побутування книги, тобто власне те, для чого її створювали.

У цілому ж, як бачимо, історію книги вивчено на сьогодні добре, чого не скажеш про комплексну проблему книжної культури як широкого міждисциплінарного спектра досліджень, що обіймав би і книгу як артефакт, і весь комплекс питань, пов'язаних з її сприйняттям та використанням у соціумі.

Протягом роботи в Музеї Івана Федоровича у Львові мені доводилося описувати давні рукописи та стародруки (згодом частину цих матеріалів було використано для написання монографії [11]). Детальний аналіз історії, кодикології та палеографії кириличної рукописної книги переконав,

що інформація, яку такий аналіз дав, може слугувати основою для спостережень на щойно згаданому міждисциплінарному рівні. Додатковий матеріал надають також стародруки кінця XV – початку XVII ст., – і не лише як продукт книговидавання, але й як репертуар творів та спонукальні мотиви до їхнього друкування. Ще одним надзвичайно перспективним джерелом є вміщені в рукописних кодексах та стародруках т. зв. «покрайні записи», зроблені переписувачами, власниками чи користувачами книг. Вони доносять до нас ніби «голоси знизу» [12], тобто опосередковано відображають уявлення людей з різних прошарків суспільства про навколишній світ та, серед іншого, – про ставлення до книги та способи користування нею.

Врешті, окрім власне книги, побічно, але дуже важливу інформацію надають архівні документи, де знаходимо каталоги бібліотек, матеріали про торгівлю книгами, згадки про їхню вартість, дарування тощо. На мою думку, верхню хронологічну межу таких свідчень варто підняти до середини XVIII ст., звісно, за умови, якщо вони демонструють динаміку чи, навпаки, стагнацію або зміну в ставленні до книги порівняно з досліджуваним періодом.

Щоб говорити про проблеми будь якої галузі знань, необхідно визначитися з сутнісним наповненням термінології, яка буде використовуватися при дослідженнях, для чіткого уявлення про те, що мається на увазі при застосуванні того чи іншого терміна/слова. Тут розглянемо термінологічну різницю між поняттями «культура книги» і «книжна культура».

Слово «книга», як відомо, має три значення: перше – зшиті в один блок аркуші пергаменту чи паперу (тобто книга як матеріальний предмет); друге – твір, або, в переносному сенсі, зміст книги; третє – розділ, частина великого твору. Не менш відомо й те, що не пізніше 863 р., коли св. Кирило взявся за створення абетки для слов'ян, у слов'янських мовах уже вживалося слово «книга», похідне від праслов'янського «кнети», тобто «знати».

Що ж до «культури книги», то на сьогодні цим поняттям зазвичай позначають культуру книговидавання, як це бачимо з визначень в енциклопедіях, словниках та численних дослідженнях. Ось, для прикладу, як пояснює це поняття в спеціальному книгознавчому виданні В. Є. Барикін: «Культура книги – поняття видавничої практики, а також теоретична концепція про гармонійну єдність змісту книги та її форми, що досягається за допомогою певних засобів і прийомів. На відміну від власне «мистецтва книги», яке використовує на шляху від автора до читача художньо-естетичний інструментарій, культура книги базується на семантико-філологічному та філософсько-соціологічному рівні розуміння (сприйняття) тексту, що знаходить втілення, зокрема, в терміні «апарат книги» [13, с. 354]. Більш менш схожі за змістом визначення подають М. Сікорський [14, с. 49],

А. Є. Мильчин [15, с. 9] та Є. І. Огар, яка – в цьому випадку – ще й додає міркування про те, чим забезпечується висока культура видання, як от: «наявністю всіх елементів, необхідних для повноцінного використання видання різними читачами; таким вибором змісту і форми цих елементів, при якому будь-які операції читача з виданням (наведення довідок, орієнтація в структурі тощо) могли б здійснюватися максимально швидко й успішно; доцільним і водночас цінним з мистецького боку художньо-технічним оформленням видання» [16, с. 98].

Як бачимо, в цих та багатьох інших трактуваннях ідеться про культуру книговидання, що ототожнюється з культурою книги. На перший погляд, це поняття видається синонімічним до поняття «книжна культура», однак насправді це не так, бо культура книги становить собою лише один із сегментів книжної культури.

Коли йдеться про останню, то треба мати на увазі, що книга значною мірою впливала на більш широкі культурні процеси. Зокрема, вона акумулювала культурні надбання, транслювала їх до середовищ, де вони не лише зберігалися та передавалися, але й, виникаючи, поширюючись, трансформувалися як синтетичний продукт культури, що охоплював духовні, естетичні та науково-технічні набутки. Звідси та кількість питань, на які мусить відповісти дослідник, приступаючи до вивчення книжної культури, адже йому доведеться проаналізувати, окрім культури книги, вибір репертуару книжкової продукції, зміни в технології виготовлення та оформлення, свідчення про сприйняття книги користувачами, ставлення до неї на рівні замовник → читач/користувач, її побутування, нагородження в бібліотеках та книгозбірнях, врешті, процеси перетворення окремих книг на раритети чи, навпаки, на підручний матеріал для ремонту новіших (або, на думку користувача, цінніших) книг.

При вивченні книги з огляду її впливу на культуру загалом варто пам'ятати, що вона довго зберігала свій сакральний статус як річ, що використовувалася в богослужіннях. Про таке ставлення до книги існує багато свідчень, у тому числі непрямих, які, однак, є дуже «красномовними». Це слово ми взяли «в лапки», оскільки тут йтиметься не про тексти, які вказують на ставлення до книги як до сакральної речі, а, в першу чергу, про ікони із зображеннями святих, що тримають у руках книгу: аж до початку XVII ст. лише Ісус Христос тримає її голіруч, тоді як у решти персонажів руки обгорнуті покривалом [17, с. 202–203]. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. внаслідок великих культурних зрушень, зокрема після поширення книговидання, книга стає набагато більш звичним предметом, а з розширенням її репертуару взагалі поступово втрачає ореол ексклюзивності, ставлення до неї в суспільстві починає мінятися, при-

наймі до книги не біблійної. Це дозволяє обережно говорити про десакралізацію книги, адже вона перестає бути лише носієм богонатхненного слова та його пояснень, повчань, а стає частиною «позацерковної» сфери життя суспільства і досить поширеним явищем.

До культурологічних аспектів вивчення книжної культури, поза сумнівом, належать і літературознавчі питання (приміром, текстологічний аналіз модифікацій тексту від автора до редакторів-переписувачів, виявлення запозичень у давніх текстах, які функціонували в Україні, тощо). Сюди ж можна віднести й проблему впливу книги на розвиток літератури, аналіз перегуків між потребами суспільства й новими способами виготовлення книги та її репертуаром, вивчення змін у техніках читання, використання, збирання та зберігання книжкової продукції, в тому числі середовищ, де такі зміни актуалізувалися передусім.

Загалом же проблеми, суголосні поняттю книжної культури, можна класифікувати за основними групами, частину яких доведеться вивчати «з нуля», а частину – в розвиток сучасних досліджень з використанням нових підходів та методів. Якщо характеризувати ці групи в цілому, то виділяються три їхні складові, а саме: технічна (технології виготовлення книги), духовна (естетична й інтелектуальна), антропологічна (використання книги читачем і читацьке середовище).

Розглядаючи ці складові детальніше, варто почати з технологій виготовлення книги. Це впритул пов'язане з «культурою книги», але, разом з тим, передбачає врахування матеріальної культури: від змін у технологіях підготовки матеріалів, на які наносять тексти, до приладдя, що ним роблять розмітки для зручності писання чи наносять текст, атраментів та фарб, способів копіювання і тиражування, зшивання в кодекси, виготовлення оправ тощо. Важливим при цьому стає визначення осередків книгописання та регіональних особливостей книжкової продукції, а також специфіка виробництва друкованої книги в окремих центрах книговидання. Ще одну дослідницьку проблему становить час, потрібний на створення рукописного кодексу чи його переписування, а також до сьогодні малодосліджене питання цін на книги, а відтак – кому реально вони могли бути доступними. І при цьому потрібно мати на увазі, що великою складовою технологій, технологічних процесів є інтелектуальна складова.

Що ж стосовно духовної складової книжної культури, то до неї можна віднести і самі тексти, і мистецьке оформлення кодексів. На жаль, проблеми, які вимагають дослідження в ракурсі змісту текстів, на сьогодні ще майже не привертала уваги знавців мови і текстологів. Йдеться, передусім, не про філологів, а про богословів, які воліють користуватися «стерильними» текстами з інтернету, не заглиблюючись у нюанси різничитань

та виправлень, притаманних рукописам чи стародрукам, хоч ті дають величезний матеріал для розуміння праці давніх редакторів, які намагалися зробити більш доступною тогочасному читачеві суть богословських повчань. Сказане передбачає також вирізнення запозичень з інших давніх текстів, пояснення внесених переписувачем правок, роботу над текстами на стадії підготовки творів до друку: підбір текстів, доповнення оригінальними чи запозиченими супровідними текстами (додатковими творами, передмовами та науково-довідковим апаратом – канонами, глосами/видавничими маргіналіями, таблицями, зображеннями, колонтитулами тощо), а також уведення в кодекси спеціальних позначень, що, поряд із згаданими вище, полегшували користування книгою: нумерації зшитків, пагінація/фоліація, сигнатури, кустоди тощо).

Стосовно мистецького оздоблення книги, то на сьогодні воно більш-менш вивчене, зате бракує аналізу взаємовпливів між манускриптами і друкарською продукцією.

Серед інтелектуальних аспектів духовної складової книжної культури виділяються дві центральні постаті – переписувача/друкаря і замовника. Саме тут набуває величезного значення аналіз репертуару книг, у тому числі його зміни з плином часу та з появою нових перекладів чи нових авторських творів.

Утім і повторювані давні тексти церковного вжитку, такі, скажімо, як Устави, їх зміна в церковній традиції часто можуть слугувати тим дороговказом, який, на думку А. Пентковського, робить можливою реконструкцію складу та характеристик не збережених до нашого часу церковних книжкових комплексів у різні історичні періоди [18].

Що ж до ролі та місця замовника в створенні книги, то на сьогодні їх ще практично не досліджували, хоча, як видається, замовник мав суттєво впливати на формування репертуару, на «перетікання» книжників із сфери переписування текстів у сферу їх видання механічним способом, редагування текстів перед друкуванням, взаємозапозичення текстів з рукописів у друки і навпаки, а також на взаємодоповнення репертуарів рукописної та друкованої продукції на книжковому ринку України.

Врешті, оновленого комплексного підходу потребує й естетична складова книги – краса письма та його художнє оформлення, де технологію поєднано з інтелектуальною діяльністю, а те й друге впливає на вартість книги. На сьогодні сприймають як аксіому організацію кодексу, його складові, розміри та стандарти паперу, співвідношення на сторінці записаного/здрукованого тексту («дзеркала») тощо, хоча, гадаю, ці питання варто було б повторно проаналізувати, залучивши не лише збережені, але й описані, а згодом втрачені пам'ятки. На сьогодні мало уваги приділя-

ється загальному образу книги: типам і школам письма, якості шрифтів, художньо-стилістичному оздобленню та його зміні, регіональним особливостям оформлення кодексів, взаємозапозиченням мистецького супроводу в рукописних та друкованих книгах, засобам збереження книги від механічних пошкоджень (обкладинки, оправи, окуття та ін.).

Насамкінець зупинюся на антропологічній складовій книжної культури, а саме на культурі користування книгою та на середовищах її читачів/споживачів. Ці питання варто розглядати в контексті вже згаданих вище основних функцій, притаманних давній книзі: 1) акумулювання інформації; 2) транслювання інформації; 3) творення певних середовищ, де така інформація нагромаджується і де власне книга сприяє появі нових творів.

Перша функція (акумулятивна) полягає в ставленні до книги як до вмістилища сакрального знання – тексту, якому належить слідувати дослівно і якого не можна порушувати навіть формально (приміром, вирвати аркуш). Друга функція (транслювання інформації) надає можливість використовувати текст для ознайомлення зі Словом Божим, а відтак – вживати його для навчання та напучення. Врешті, третя функція (нагромадження інформації творить середовище) опосередковано слугує появі нових творів чи кодексів, бо творить середовища, де книгу переписують як Богоугодне діло, або замовляють з благочестивих міркувань, або нагромаджують як ознаку престижу в книгозбірнях. Ще один момент, який потребує окремого дослідження, – це сприйняття книги «людьми книжними» та пересічними користувачами, що тісно пов'язано з місцем і роллю книги в суспільстві, зокрема факторами, які впливали на ставлення до збереженості книги незалежно від її змісту, на користування нею, на оцінку зовнішнього вигляду кодексів, на пріоритети при формуванні книгозбірень (книги фахові, «для душі», для колекції заради раритетності).

Варто нагадати, що давній кодекс побутував не лише як церковний предмет із сакральним навантаженням, а й як «надійне» місце для фіксації поточної інформації, що її вважали за особливо важливу. Тут доречним було б проаналізувати діапазон «допустимих» свідчень, які дозволяли собі наносити на церковні книги священики або миряни.

У дослідженні функціонування давньої книги на теренах України для кращого розуміння відношення до книги людей, які її замовляли, виготовляли, користувалися чи просто з нею стикалися, необхідно більш широко прослідкувати і таке явище, як вже згаданий сакральний статус книги та його зміна, перелік книг, які безперечно мали цей статус (вважається, що це, в основній масі, новозавітні тексти), феномен Псалтиря, втрачання сакрального статусу церковною книгою у вказаний період та способи читання книги в той час.

Не можна оминати й такого аспекту, як співіснування та взаємодоповнення рукописних і друкованих книг, причому друкованих не лише кирилицею, але й латинкою та грецькими шрифтами, що дозволило б простежити таке різногосся у замкненому просторі середньовічних та ранньомодерних міст і монастирів.

Отож широке коло проблем, пов'язаних із книжною культурою, потребує застосування різних методів та дослідницьких підходів – як загальнонаукових (порівняння, аналіз, синтез і узагальнення), так і моделювання та реконструкції. Останнє підтвердило свою продуктивність, для прикладу, в спробах відтворення кількісного та якісного складу церковних книг у Київській Русі. Цими питаннями займався Б. Сапунов, і його розрахунки виглядають досить вірогідними [19], хоча, на думку критиків, при обчисленні не було враховано матеріалів, що їх містять церковні Устави (Типіки) [20, с. 23]. Ці зауваження, гадаю, варто враховувати при подальших дослідженнях та реконструкціях.

Підсумовуючи, варто підкреслити ще раз складність поняття «книжна культура», що включає, як було показано вище, надзвичайно велику кількість проблем та їхніх аспектів. Мною сформульовано лише ті з них, які на сьогодні видаються найбільш актуальними та вивчення яких, гадаю, дасть змогу визначити нові питання, що неминуче постануть у ході нових досліджень. Однак достеменно відомо, що більшість міждисциплінарних комплексних підходів є перспективними. Не будуть винятком такі студії і в царині книжної культури, адже практично все коло пов'язаних із нею проблем вимагає якраз міждисциплінарного розв'язання. Варто лише додати, що, оскільки напрям є перспективним, він може зацікавити молодих дослідників, які з часом зможуть розв'язувати складні завдання і приходити до нових, несподіваних результатів.

Список використаних джерел

1. Петрушевич А. С. Хронологическая роспись церковных и мирских русско-славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами в г. Львове с 1574 по 1800 г. / А. С. Петрушевич // *Временник Института Ставропигийского на 1885 год.* – Львов, 1884. – 46 с.; Головацький Я. Коротка відомість о рукописах словянських і руських находящихся в книжниці монастиря св. Василя Вел. (Онуфрія) у Львові / Ярослав Головацький // *Русалка дністровая.* – Будим, 1837; Франко І. Кінцеві записки в староруських рукописах / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. – К., 1982. – Т. 37. – С. 166–170 та ін.; Свенцицкий И. С. *Опись музея Ставропигийского института во Львове.* – Жовква, 1908. – 10, 213 с.; Він же. *Каталог книг церковно-славянської печатки.* – Жовква : Вид-во церковного музею у Львові, 1908; Він же. *Рукописи бібліотеки Народного Дома во Львові.* – Львов, 1905; Він же. *Рукописи Львівських збірок. Опис рукописів Народного Дому з колекції А. Петру-*

шевича. – Вип. 1–3. – Львів, 1906–1911. – Вип. 1–3; Він же. Початки книгопечатання на землях України. В пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4 р. – Жовква, 1924. – XXII, 85, 304 с.

2. Детальніше бібліографію досліджень рукописної книги див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI–XIII вв.). – М., 1984. – 408 с.; Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга / Я. П. Запаско. – Львів, 1995. – 478 с.; Сводный каталог славяно-русских книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV век. Вып. 1. – М., 2002. – 768 с.; Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Людмила Гнатенко. – К., 2003. – 193, 159 с.; Вона ж. Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження, палеографічний альбом. – К., 2007. – 264 с.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : каталог. Т. 1: XI–XVI ст. / уклад. М. М. Кольбух, Т. М. Гуцаленко. – Львів, 2007. – 521 с. та ін.

3. Огієнко І. Історія українського друкарства. Т. 1: Історико-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. / Іван Огієнко // Збірник Фільологічної Секції НТШ у Львові. – 1925. – Т. 10–11, – 418 с.; Передрук: К., 1999.

4. Запаско Я. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги / Я. П. Запаско. – К., 1960. – 180, 3 с.; Він же. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. – Львів, 1971. – 307, 3 с. та ін.

5. Про книгознавчі дослідження Я. Ісаєвича див.: Фрис В. Книгознавчі студії академіка Ярослава Ісаєвича / Віра Фрис // Бібліотечний вісник, 2016, № 5. – С. 42–46.

6. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми / Я. Д. Ісаєвич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.

7. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636) / І. З. Мицько. – К., 1990. – 190 с.; Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст. / Віра Фрис. – Львів, 2003. – 188 с.; Боянівська М. Переписувачі книжок як культурні діячі України 15 – 1 пол. 17 ст. / М. Боянівська. – Львів, 1994. – IX, 42, 1 с.

8. Див.: сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі з інформацією про публікації працівників Інституту рукопису.

9. Див.: сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського у розділі з інформацією про публікації працівників Інституту книгознавства.

10. Васильєв В. И. История книжной культуры: теоретико-методологические аспекты. 1-е изд. / В. И. Васильев. – М., 2004. – 112 с.

11. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст. / Віра Фрис. – Львів, 2003. – 188 с.

12. Детальніше див.: Фрис В. «Голоси знизу» (огляд покрайніх записів XVI–XVIII ст. на кириличних стародруках) / Віра Фрис // Київська Академія. – К., 2015. – № 12. – С. 110–119.

13. Барыкин В. Е. Культура книги / В. Е. Барыкин // Книга : энциклопедия. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999. – С. 354.
14. Сикорский Н. М. Теория и практика редактирования / Н. М. Сикорский. – М. : Высшая школа, 1980. – 328 с.
15. Мильчин А. Э. Культура книги : что делает книгу удобной для читателя / А. Э. Мильчин. – М. : Книжная палата, 1991. – 323 с.
16. Огар Е. І. Словник-довідник з видавничої справи (українсько-російський, російсько-український) / Е. І. Огар. – Львів: Палітра друку, 2002. – 264 с.
17. Фрис В. Періодизація розвитку книги в Україні від найдавніших часів до початку ХХІ ст. / В. Я. Фрис // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 198–210.
18. «Круглый стол»: 1000-летие христианизации Руси // Сов. славяноведение. – М., 1988. – № 6. – С. 39–40.
19. Сапунов Б. Книга в России XI–XIII вв. / Б. Сапунов. – Ленинград, 1978. – 241 с.
20. Левшун Л. История восточнославянского книжного слова XI–XVII веков / Л. Левшун. – Минск, 2001. – 352 с.

References

1. Petrushevich, A. S. (1884). *Khronologicheskaiia rospis tserkovnykh i mirskikh russko-slavianskikh knig, napechatannykh kirillovskimi bukvami v g. Lvove s 1574 po 1800 g.* [Chronological list of ecclesiastical and secular Russian-Slavic books printed in Cyrillic letters in Lviv from 1574 to 1800]. In *Vremennik Instituta Stavropigiiskogo na 1885 god* [Annals of the Stavropigian Institute for 1885]. Lviv. [In Ukrainian]; Holovatskyi, Ya. (1837). *Korotka vidomist o rukopysakh slovianskykh i ruskykh nakhodishcheykhsia v knyzhnytsi monastyria sv. Vasyliia Vel. (Onufriia) u Lvovi* [The short record of the Slavic and Russian manuscripts kept in the library of Saint Vasylii the Great (Onufrii) Monastery in Lviv]. In *Rusalka dnistrovaia* [Dnister mermaid]. Budym, Hungary. [In Ukrainian]; Franko, I. (1982). *Kintsevi zapysky v staroruskykh rukopysakh* [Final notes in old Russian manuscripts]. In *Zibrannia tvoriv* [Collected works] (Vol. 37, pp. 166–170). Kyiv. [In Ukrainian]; Svencitckii, I. S. (1908). *Opis muzeia Stavropigiiskogo instituta vo Lvove* [Inventory of the museum of the Stavropigian Institute in Lviv]. Zhovkva. [In Ukrainian]; Svencitckii, I. S. (1908). *Katalog knig tserkovno-slavianskoi pechaty* [Catalog of the books printed in Church Slavonic]. Zhovkva. [In Ukrainian]; Svencitckii, I. S. (1905). *Rukopisi biblioteki Narodnogo Doma vo Lvove* [Manuscripts of the library of the National Home in Lviv]. Lviv. [In Ukrainian]; Svencitckii, I. S. (1906–1911). *Rukopysy Lvivskykh zbirk. Opys rukopysiv Narodnogo Domu z kolektzii A. Petrushevycha* [Manuscripts of Lviv collections. Inventory of the National Home manuscripts from the collection of A. Petrushevych], Is. 1–3. Lviv. [In Ukrainian]; Svencitckii, I. S. (1924). *Pochatky knyhopechatannia na zemliakh Ukrainy. V pamiat 350-littia pershoi drukovanoi knyzhky na Ukraini u Lvovi 1573–4 r.* [Early book printing on the territory of Ukraine. In memory of the 350th anniversary of the first printed book in Ukraine in Lviv in 1573–1574]. Zhovkva. [In Ukrainian].

2. *Svodnyi katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig, khraniashchikhsia v SSSR (XI–XIII vv.)* [Joint catalogue of the Slavic-Russian manuscripts stored in the USSR (11–13th centuries)]. (1984). Moscow. [In Russian]; Zapasko, Ya. P. (1995). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: ukrainska rukopysna knyha* [Monuments of book art: Ukrainian manuscripts]. Lviv. [In Ukrainian]; *Svodnyi katalog slaviano-russkikh knig, khraniashchikhsia v Rossii, stranakh SNG i Baltii. XIV vek* [Joint catalogue of the Slavic-Russian books stored in Russia, CIS and Baltic countries. 14th century] (Is. 1). (2002). Moscow. [In Russian]; Hnatenko, L. (2003). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XV st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog* [Slavic Cyrillic manuscripts of the 15th ct. from the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv. [In Ukrainian]; Hnatenko, L. (2007). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XIV st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog. Kodykolo-ho-orfohrafichne doslidzhennia, paleohrafichnyi albom* [Slavic Cyrillic manuscripts of the 14th ct. from the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine: catalog. Codicological and orthographic study, paleographic album]. Kyiv. [In Ukrainian]; Kolbukh, M. M., Hutsalenko, T. M. (Comps.). (2007). *Kyrylychni rukopysni knyhy u fondakh Lvivskoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy: katalog* [Cyrillic manuscripts in the fonds of V. Stefanyk Lviv Scientific Library of the NAS of Ukraine: catalogue]: *Vól. 1. XI–XVI st.* [11–16 centuries]. Lviv. [In Ukrainian].

3. Ohiienko, I. (1925). *Istoriia ukrainskoho drukarstva. T. 1. Istoryko-bibliohrafichnyi ohliad ukrainskoho drukarstva XV–XVIII vv.* [The history of Ukrainian printing. Vol. 1. Historical and bibliographical review of Ukrainian publishing of the 15–18th centuries]. In *Zbirnyk Filolohichnoi Sektsii NTSh u Lvovi* [Collection of the Philological Section of Shevchenko Scientific Society in Lviv], Vols. 10–11. Lviv. [In Ukrainian], reprinted in Kyiv in 1999.

4. Zapasko, Ya. P. (1960). *Ornamentalne oformlennia ukrainskoi rukopysnoi knyhy* [Ornamental design of Ukrainian manuscripts]. Kyiv. [In Ukrainian]; Zapasko, Ya. P. (1971). *Mystetstvo knyhy na Ukraini v XVI–XVIII st.* [Book art in Ukraine in the 16–18th centuries]. Lviv. [In Ukrainian].

5. Frys, V. (2016). *Knyhoznavchi studii akademika Yaroslava Isaievycha* [Bibliological studies of the academician Yaroslav Isaievych]. In *Bibliotechnyi visnyk* [Library messenger], No. 5. Kyiv. [In Ukrainian].

6. Isaievych, Ya. D. (2002). *Ukrainske knyhovydannia. Vytoky. Rozvytok. Problemy* [Ukrainian book publishing. Origins. Development. Issues]. Lviv. [In Ukrainian].

7. Mytsko, I. Z. (1990). *Ostrozka sloviano-hreko-latynska akademiia (1576–1636)* [Ostroh Slavic-Greek-Latin Academy (1576–1636)]. Kyiv. [In Ukrainian]; Frys, V. (2003). *Istoriia kyrylychnoi rukopysnoi knyhy v Ukraini X–XVIII st.* [History of Cyrillic manuscripts in Ukraine in the 10–18th centuries]. Lviv. [In Ukrainian]; Boianivska, M. (1994). *Perepysuvachi knyzhok yak kulturni diiachi Ukrainy 15 – 1 pol. 17 st.* [Book scribes as cultural figures of Ukraine of the 15th – 1st half of the 17th century]. Lviv. [In Ukrainian].

8. See the website of V. Vernadsky National Library of Ukraine, section containing the data on the publications of the Institute of Manuscript staff.

9. See the website of V. Vernadsky National Library of Ukraine, section containing the data on the publications of the Institute of Book Studies staff.

10. Vasilev, V. I. (2004). *Istoriia knizhnoi kultury: teoretiko-metodologicheskie aspekty* [The history of book culture: theoretical and methodological aspects]. Moscow. [In Russian].

11. Frys, V. (2003). *Istoriia kyrylychnoi rukopysnoi knyhy v Ukraini X–XVIII st.* [History of Cyrillic manuscripts in Ukraine in the 10–18th centuries]. Lviv. [In Ukrainian].

12. Frys, V. (2015). “Holosy znyzu” (ohliad pokrainikh zapysiv XVI–XVIII st. na kyrylychnykh starodrukakh) [“Voices from the bottom” (Review of marginal notes of the 16–18th centuries in Cyrillic old printed books)]. In *Kyivska Akademiia* [Kyiv Academy], No. 12, pp. 110–119. Kyiv. [In Ukrainian].

13. Barykin, V. E. (1999). *Kultura knigi* [Book culture]. In *Kniga: entsiklopediia* [Book: encyclopedia] (p. 354). Moscow: Bolshaia Rossiiskaia entsiklopediia. [In Russian].

14. Sikorskii, N. M. (1980). *Teoriia i praktika redaktirovaniia* [Theory and practice of editing]. Moscow: Vysshiaia shkola. [In Russian].

15. Milchin, A. E. (1991). *Kultura knigi: chto delaet knigu udobnoi dlia chitatelia* [Book culture: what makes a book reader-friendly]. Moscow: Kniszhnaia palata. [In Russian].

16. Ohar, E. I. (2002). *Slovyk-dovidnyk z vydavnychoi spravy (ukrainsko-rosiiskyi, rosiisko-ukrainskyi)* [Dictionary of Publishing (Ukrainian-Russian, Russian-Ukrainian)]. Lviv. [In Ukrainian].

17. Frys, V. (2010). *Periodyzatsiia rozvytku knyhy v Ukraini vid naidavnnykh chasiv do pochatku XXI st.* [Chronology of book development in Ukraine from the ancient times to the early 21st ct.]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 14, pp. 198–210. Kyiv. [In Ukrainian].

18. “Kruglyi stol”: 1000-letie khristianizatsii Rusi [“Round table”: 1000th anniversary of the Christianization of Rus]. In *Sovetskoe slavianovedenie* [Soviet Slavic studies], No. 6, pp. 39–40. (1988). Moscow. [In Russian].

19. Sapunov, B. (1978). *Kniga v Rossii XI–XIII vv.* [Book in Russia in the 11–13th centuries]. Leningrad. [In Russian].

20. Levshun, L. (2001). *Istoriia vostochnoslavianskogo knizhnogo slova XI–XVII vekov* [The history of East Slavic book language of the 11–17th centuries]. Minsk. [In Russian].

V. Frys

Book culture in Ukraine in the 11–16th centuries: terminology and issues.

In the article analyzed is the history and current research state of book culture in Ukraine. Defined is the scope of the necessary sources for research and the meaning of key terms, which are crucial in this publication. The research outlines a range of issues related to the research of book culture in Ukraine. These issues currently require extensive fundamental research. The article also gives research methods for the defined problems.

Key words: book culture, handwritten codices, old printed books, Ukraine.

В. Я. Фрыс

Книжная культура в Украине XI–XVI вв.: терминология и проблемы.

В статье проанализированы история и современное состояние исследования книжной культуры в Украине, освещен массив источников, необходимых для исследований, определена смысловая нагрузка основных терминов, использованных в данной публикации, обозначен круг вопросов, относящихся к исследованию книжной культуры в Украине, очерчены методологические подходы к изучению указанных проблем.

Ключевые слова: книжная культура, рукописные кодексы, старопечатные книги, Украина.